

УДК 330:341:336.22

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2026-14-4>**Будько О. В.**

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів та обліку,
Дніпровський державний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3354-6515>

Oksana Budko

Dniprovsky State Technical University

Левченко Т. В.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Дніпровський державний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9707-8781>

Tetiana Levchenko

Dniprovsky State Technical University

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ У ПРОЦЕСАХ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

INSTITUTIONAL CONSTRAINTS AND OPPORTUNITIES OF THE TAX SYSTEM IN THE PROCESSES OF STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

Анотація. Розкрито інституціональні обмеження та можливості податкової системи в умовах структурних змін національної економіки України, які зумовлені глобалізаційними процесами, цифровою трансформацією, воєнними викликами та завданнями післявоєнного відновлення. Метою статті є визначення інституціональних обмежень і можливостей податкової системи у процесах структурної трансформації національної економіки. Податкову систему розглянуто як складне інституціональне утворення, що поєднує формальні правила оподаткування та неформальні інститути податкової поведінки й довіри, і безпосередньо впливає на інвестиційно-інноваційну активність суб'єктів господарювання та напрям економічного розвитку. Ідентифіковано інституціональні чинники, які знижують ефективність податкового регулювання як інструменту структурних змін, зокрема нестабільність податкового законодавства, фрагментарність і слабку стратегічну узгодженість податкових стимулів, недостатню інтеграцію податкової політики з обліково-аналітичним забезпеченням, фіскальну спрямованість податкового контролю та низький рівень довіри між державою і платниками податків. Визначено, що за таких умов податкові інструменти переважно орієнтовані на короткострокове наповнення бюджету та не формують стабільних умов для інвестування у пріоритетні сектори економіки. Виокремлено напрями інституціонального оновлення податкової системи, реалізація яких посилює її здатність впливати на економічні процеси у довгостроковій перспективі. Приділено увагу інституціональній узгодженості податкової політики зі стратегічними цілями економічного розвитку. Окреслено можливості посилення ролі податкової системи через цільове застосування податкових стимулів, гармонізацію податкових і облікових підходів, упровадження ризик-орієнтованих моделей податкового контролю, розвиток аналітичних інструментів оцінювання та цифровізацію податкового адміністрування. Реалізація зазначених напрямів розглядається як передумова зниження транзакційних витрат, підвищення прозорості економічних процесів і формування інституціонального середовища, яке спроможне підтримувати довгостроковий економічний розвиток.

Ключові слова: інституціональні обмеження, інституціональні можливості, структурна трансформація економіки; національна економіка, інституціональне середовище, податкова система, податковий контроль; цифровізація податкового адміністрування.

Abstract. The institutional constraints and opportunities of the tax system in the context of structural changes in the national economy of Ukraine, caused by globalisation processes, digital transformation, military challenges and post-war recovery tasks, are revealed. The purpose of the article is to identify institutional constraints and opportunities of the tax system in the processes of structural transformation of the national economy. The tax system is considered as a complex institutional entity that combines formal taxation rules and informal institutions of tax behavior and trust, and directly influences the investment and innovation activity of economic entities and the direction of economic development. Key institutional factors that reduce the effectiveness of tax regulation as an instrument of structural change have been identified, in particular the instability of tax legislation, the fragmentation and weak strategic coordination of tax incentives, the insufficient integration of tax policy with accounting and analytical support, fiscal orientation of tax control, and a low level of trust between the state and taxpayers. It has been determined that under such conditions, tax instruments are mainly focused on short-term budget revenue generation and do not create stable conditions for investment in priority sectors of the economy. The directions of institutional renewal of the tax system are outlined, the implementation of which strengthens its capacity to influence economic processes in the long term. Particular attention is paid to the institutional alignment of tax policy with strategic economic development goals. Opportunities for strengthening the role of the tax system through the targeted use of tax incentives, harmonization of tax and accounting approaches, introduction of risk-oriented tax control models, development of analytical assessment tools, and digitalization of tax administration are outlined. The implementation of these measures is seen as a prerequisite for reducing

transaction costs, increasing the transparency of economic processes, and creating an institutional environment capable of supporting long-term economic development.

Keywords: *institutional constraints, institutional opportunities, structural transformation of the economy, national economy, institutional environment, tax system, tax control, digitalization of tax administration.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток національної економіки України відбувається в умовах глибоких структурних змін, зумовлених процесами глобалізації, цифрової трансформації, а також воєнними викликами та потребами післявоєнного відновлення. За таких обставин особливого значення набуває формування ефективних інституціональних механізмів, спроможних забезпечити макроекономічну стабільність і довгострокову структурну перебудову національної економіки.

Важливу роль у системі економічного регулювання відіграє податкова система, яка поєднує фіскальну, регуляторну та стимулюючу функції, та забезпечує перерозподіл ресурсів і формування стимулів для розвитку окремих секторів економіки. Водночас практика її функціонування в Україні засвідчує наявність інституціональних обмежень, що знижують ефективність податкової системи як інструменту структурної модернізації. Це зумовлює необхідність наукового осмислення її обмежень і можливостей з метою адаптації до завдань стратегічної структурної трансформації національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інституціонального забезпечення економічного розвитку та структурних змін широко представлена у працях зарубіжних і вітчизняних науковців. Теоретичні засади інституціональної економіки сформовані у працях Дж. Коммонса, Т. Веблена, О. Вільямсона. Дж. К. Гелбрейта, Р.Г. Коуза, Д. Норта.

Сутність податкової системи, проблеми та перспективи її розвитку розглядали такі автори, як А. Абрамова [1], К. Андрієнко [2], О. Артюх [2], Ю. Дроговоз [3], В. Дубровський [3], В. Іванченков [4], А. Соколовська [5] та ін. Водночас у цих дослідженнях податкова система часто розглядається переважно з позицій фіскальної ефективності або бюджетної стабільності, без акценту на її роль у формуванні структурних змін.

Наукові напрацювання створюють теоретичне підґрунтя для дослідження, проте потребують подальшого розвитку в частині комплексного аналізу інституціональних обмежень і можливостей податкової системи як чинника структурної трансформації економіки.

Метою статті є обґрунтування інституціональних обмежень та визначення можливостей податкової системи у процесах структурної трансформації національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Податкова система є складним інституціональним утворенням, яке включає сукупність формальних правил (податкове законодавство, процедури адміністрування) та неформальних інститутів (податкова культура, рівень довіри до держави, практики податкової поведінки). Її функціонування безпосередньо впливає на розподіл економічних ресурсів та інвестиційно-інноваційну діяльність суб'єктів господарювання. У контексті структурної трансформації економіки податкова система може виконувати як стримуючу, так і стимулюючу роль. З одного боку, надмірне податкове навантаження та

складність адміністрування здатні утримувати економіку в застарілій структурній моделі, з іншого боку, цілеспрямоване податкове регулювання може стимулювати розвиток інноваційних галузей та підтримувати структурні зміни у бік високотехнологічного та експортно орієнтованого виробництва.

До ключових інституціональних обмежень податкової системи у процесах структурної трансформації економіки слід віднести (рис. 1):

1) нестабільність податкового законодавства, що на практиці формує високий рівень регуляторної невизначеності для суб'єктів господарювання та відчутно стримує довгострокові інвестиції;

2) фрагментарність податкових стимулів, які часто не узгоджені зі стратегічними пріоритетами структурної політики держави;

3) обмежену інтеграцію податкової політики з обліково-аналітичною системою, що фактично ускладнює оцінювання реального впливу податкових рішень на структурні зрушення в економіці;

4) фіскальну орієнтованість податкового контролю, яка переважає над ризик-орієнтованим підходом;

5) низький рівень довіри між платниками податків і податковими органами, що об'єктивно зумовлює поширення тіншових практик та, в підсумку, знижує ефективність податкового регулювання.

Зазначені обмеження мають системний характер і потребують переосмислення ролі податкової системи у процесах структурної трансформації економіки.

Так, нестабільність податкового законодавства, насамперед, проявляється у регулярних змінах ставок та баз оподаткування, переліків податкових пільг, процедур звітності, механізмів адміністрування, а також у варіативності офіційних тлумачень і підзаконного регулювання. В інституціональному вимірі це достатньо переконливо свідчить про слабкість формальних «правил гри», які не забезпечують формування довгострокових очікувань економічних агентів. За цих обставин через непередбачуваність регуляторних правил інвестори оцінюють довгострокові проекти як більш ризикові, тому податкову невизначеність вони заздалегідь враховують при розрахунку очікуваної доходності. У результаті цього помітно знижується привабливість інвестицій у капіталомісткі, високотехнологічні та інноваційні сектори економіки, які за своєю природою є базовими для структурної модернізації. За таких умов бізнес орієнтується переважно на види діяльності з коротким оборотом капіталу, зокрема торгівлю та посередницькі операції, що обмежує розвиток виробничого сектору.

Також у відповідь на нестабільність податкового законодавства формується поведінкова модель окремих суб'єктів господарювання, за якої пріоритет надається не інвестуванню в технологічне оновлення або підвищення якості продукції, а пошуку інструментів податкової оптимізації та використанню юридичних схем мінімізації податкових зобов'язань. Відтак паралельно посилюється роль неформальних інститутів, зокрема, практик неофіційних домовленостей, вибір-

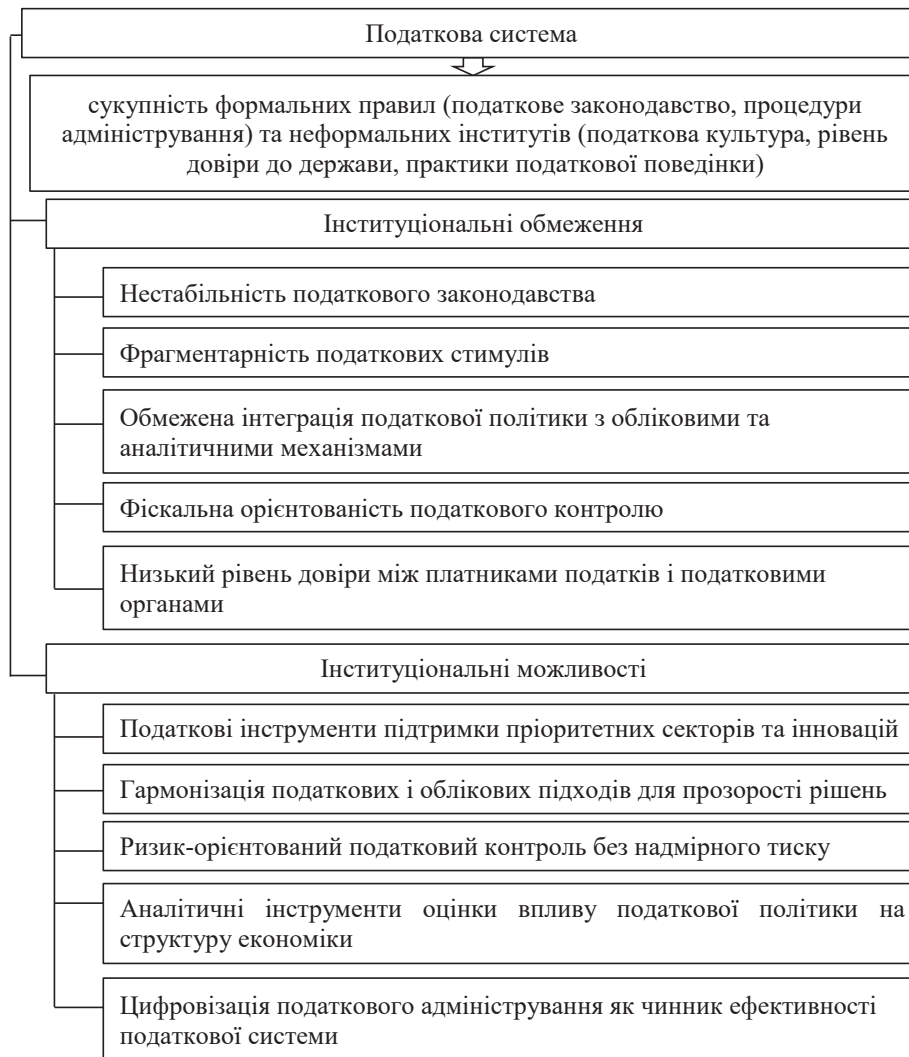

Рисунок 1 – Інституціональні обмеження та можливості податкової системи в структурній трансформації економіки

Джерело: складено авторами

кового застосування норм та залежності бізнесу від індивідуальних податкових роз'яснень.

Ще одним інституціональним обмеженням є фрагментарність податкових стимулів та їх слабка стратегічна узгодженість із довгостроковими пріоритетами економічної політики. Податкові стимули в національній податковій системі функціонують переважно як сукупність розрізаних пільг і винятків, що часто запроваджуються під окремі сектори або групи економічних агентів. Такі стимули, як правило, не супроводжуються чітко визначеними цілями. Крім того, відсутнє узгодження із пріоритетами державної промислової, інноваційної чи експортної політики.

За цих умов фрагментарність і слабка узгодженість податкових стимулів призводять до того, що задекларовані пріоритети щодо модернізації структури національної економіки не підкріплюються ресурсним забезпеченням, а економічні агенти не отримують чітких і послідовних сигналів щодо напрямів інвестування. У результаті податкові пільги дедалі частіше слугують інтересам окремих економічних груп, при цьому втрачають функцію ефективного механізму підтримки структурних перетворень.

До інституціональних обмежень податкової системи слід віднести також недостатню інтеграцію податкової політики з обліково-аналітичним забезпеченням. Податкова політика в багатьох випадках формується без належної опори на дані бухгалтерського обліку та системну аналітику, зокрема без урахування секторної структури економіки і результатів моделювання податкових наслідків. Унаслідок цього виникає розрив між логікою бухгалтерського обліку, орієнтованою на достовірне та нейтральне відображення господарських операцій, і логікою оподаткування, спрямованою, насамперед, на формування бюджетних надходжень. Низький рівень узгодженості ускладнює їхню взаємну інтеграцію та знижує ефективність податкового регулювання. Крім того, недостатня інтеграція податкової політики з обліково-аналітичним забезпеченням призводить до неадекватного визначення бази оподаткування, за якого податкові інструменти не відображають реальні економічні процеси.

У системі обліково-аналітичних даних відображаються зміни в інвестиційно-інноваційній активності суб'єктів господарювання, які обумовлюють структурну трансформацію економіки. Якщо податкова сис-

тема не інтегрована в цю інформаційну систему, вона фактично функціонує в умовах інформаційної асиметрії та не здатна забезпечити цілеспрямований вплив на структурні зрушення.

Значимим інституціональним обмеженням податкової системи слід виділити й фіскальну орієнтованість податкового контролю на шкоду ризик-орієнтованому підходу. Відповідно до Податкового кодексу України податковий контроль охоплює реєстрацію та облік платників, інформаційно-аналітичне забезпечення, перевірки і звірки, моніторинг контрольованих операцій та нагляд за діяльністю фінансових агентів [6]. При цьому пріоритет надається дотриманню податкових зобов'язань, а не управлінню ризиками та стимулюванню добровільної сплати, що формує інституціональний конфлікт між контролюючими органами та платниками податків. У таких умовах податкові органи орієнтуються на формальний результат перевірки, а бізнес-структури мінімізують контакти з системою контролю. Це зумовлює відповідну поведінку обох сторін і підриває довіру як базову передумову ефективного податкового регулювання. Домінанта податкового контролю призводить до концентрації адміністративного тиску на видимому секторі економіки, тоді як складні схеми ухилення від оподаткування потребують іншого рівня та узгодженої взаємодії між державними органами.

Низький рівень довіри між платниками податків і податковими органами є ще одним інституціональним обмеженням податкової системи. Національна стратегія доходів України до 2030 р. пропонує вирішити проблему довіри до контролюючих органів через впровадження комплексу загальносистемних заходів. До них, зокрема, належать розроблення та реалізація антикорупційної політики, цифрова трансформація діяльності контролюючих органів і процедур податкового адміністрування, розширення та інституціоналізація комунікації з платниками податків і бізнес-середовищем, а також регулярне проведення опитувань з метою моніторингу рівня довіри платників податків [7].

Довіра виступає справді ключовим неформальним інститутом, який визначає готовність платників податків до добровільного виконання податкових зобов'язань. За умов домінування сприйняття податкової системи як несправедливої, надмірно складної або такої, що фактично застосовується вибірково, формується феномен недовіри. У такій ситуації тінізація діяльності набуває не лише економічного, а й інституціонального характеру, перетворюючись на стратегію поведінки суб'єктів бізнесу.

З позицій інституціонального аналізу основними чинниками зниження довіри виступають: надмірна складність і мінливість податкових правил; неоднакова практика їх тлумачення та застосування; несправедливий розподіл податкового навантаження; слабко виражений зв'язок між сплатою податків і якістю публічних послуг, що надаються державою.

Попри наявні обмеження, податкова система володіє значним потенціалом для стимулювання структурних змін. До ключових можливостей податкової системи слід віднести:

– використання податкових інструментів для розвитку дійсно пріоритетних секторів економіки та підтримки інноваційної діяльності. Податкові інструменти розглядаються як гнучкий елемент ринкового

впливу на структурні зміни в економіці, оскільки вони формують стимули для поведінки виробників і споживачів і водночас слугують складовою державного регулювання, спрямованого на забезпечення соціально-економічного розвитку [4]. Податкові стимули, орієнтовані на інвестиції у високотехнологічне виробництво, здатні формувати довгострокові орієнтири для перерозподілу капіталу в напрямі визначених пріоритетів структурної модернізації економіки країни;

– гармонізація податкових і облікових підходів, що фактично дозволяє підвищити прозорість економічних процесів та якість аналітичного забезпечення фіскальних рішень. Результативність управління процесами оптимізації податкового навантаження та реалізації податкової політики на рівні підприємства зумовлюється наявністю належним чином сформованої системи цілеорієнтованих спрямованих інформаційно-аналітичних інструментів [8]. Узгодження логіки оподаткування з принципами бухгалтерського обліку сприяє зниженню інформаційної асиметрії між державою та платниками податків і, як наслідок, скороченню трансакційних витрат. Це створює реальні передумови для використання обліково-аналітичних даних як надійної та зрозумілої основи для прийняття податкових рішень, орієнтованих на структурні зрушення;

– впровадження ризик-орієнтованих моделей податкового контролю, спрямованих на зниження адміністративного тиску на добросовісних платників. Податковий ризик (комплаєнс-ризик) трактується як імовірність порушення платником вимог податкового законодавства, що може виявлятися у несвоечасній реєстрації, неправильному обліку окремих податків, затримках або неповному поданні звітності, заниженні податкових зобов'язань чи порушенні строків їх сплати [6]. Перехід від підходу, орієнтованого на дотримання податків, до управління податковими ризиками дозволить сконцентрувати ресурси на найбільш проблемних сегментах. Це підвищить ефективність адміністрування та одночасно створить сприятливе інституціональне середовище для розширення легального бізнесу й інноваційних моделей діяльності;

– розвиток аналітичних інструментів оцінювання впливу податкової політики на структурні зміни в економіці. Системне застосування аналізу податкових рішень надасть змогу оцінити їхній вплив на інвестиції, зайнятість і секторну структуру економіки. Це сприятиме перетворенню податкової політики з фіскального механізму, що реагує лише на поточні фіскальні потреби, на інструмент активного структурного управління;

– цифровізація податкового адміністрування як чинник підвищення інституціональної спроможності податкової системи. Відповідно до Стратегічного плану ДПС України на 2025–2030 р. визначено стратегічну ціль 5 «Створення та впровадження сучасних цифрових рішень податкового адміністрування», досягнення якої планується здійснювати через ІТ-консолідацію інформаційних ресурсів та забезпечення їх адміністрування незалежним адміністратором, забезпечення безпеки використання даних та доступу до інформації про обсяг та обіг коштів платників податків на їх рахунках у банках та інтеграцію інформаційно-комунікаційних систем ДПС із системами ЄС [9]. У довгостроковій

перспективі цифровізація сприятиме формуванню довіри та зміцненню інституціональної ефективності податкової системи.

Реалізація зазначених можливостей потребує узгодження податкової політики з цілями структурної модернізації та формування цілісного інституціонального середовища.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах структурні зміни національної економіки об'єктивно формують нові вимоги до податкової системи як інструменту державного впливу, який на практиці здатний не лише забезпечувати фіскальні надходження, а й визначати пріоритети довгострокового економічного розвитку. Водночас податкова система України на сьогодні характеризується рядом інституціональних обмежень, зокрема нестабільністю податкових правил, фрагментарністю стимулів, слабкою інтеграцією з обліково-

аналітичним забезпеченням, фіскальною спрямованістю контролю та досі недостатнім рівнем довіри між державою і бізнесом. За таких умов податкові інструменти переважно на практиці орієнтовані на короткострокове наповнення бюджету, що знижує їхню спроможність підтримувати структурні зміни у пріоритетних секторах економіки. Разом із тим податкова система має цілком відчутний потенціал для посилення своєї ролі у процесах структурної трансформації через цільове використання податкових стимулів, узгодження податкових і облікових підходів, упровадження ризик-орієнтованого контролю, розвиток аналітичних інструментів оцінювання та цифровізацію адміністрування. У довгостроковій перспективі це створить основу для формування податкової політики як інструменту справді ефективного управління розвитком національної економіки.

Бібліографічний список:

1. Абрамова А. Інституційне середовище як основа функціонування податкової системи. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2025. №2 (42). С. 361–372.
2. Андрієнко К., Артюх О. Проблемні аспекти сучасної податкової системи України. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2023. № 2 (4). С. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230204.01>
3. Дроговоз Ю., Дубровський В. Інституційні проблеми української податкової системи та шляхи їх вирішення. Київ. 2015. 33 с.
4. Іванченков В.С. Податкові інструменти в забезпеченні структурних трансформацій економіки. *Економічний простір*. 2025. №200. С. 174–178
5. Соколовська А.М. Концептуальні підходи до розроблення стратегії розвитку податкової системи України. *Фінанси України*. 2020. №10. С.24–46.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р., №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 16.01.2026).
7. Національна стратегія доходів України до 2030 року, схв. розпоряд. КМУ від 27.12.2023 р. № 1218-р, URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (дата звернення: 16.01.2026).
8. Яремко І.Й., Плекан М.В. Теоретичні та організаційні засади обліково-аналітичного забезпечення податкового менеджменту підприємства та реалізації його податкової політики. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. №18. URL: <http://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/1028> (дата звернення: 18.01.2026).
9. Стратегічний план Державної податкової служби України на 2025 - 2030 рр., затв. наказом ДПС України від 21.02.2025 р., №150. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/79393.html> (дата звернення: 16.01.2026).

References:

1. Abramova A. (2025) Instytutsiine seredovyshche yak osnova funktsionuvannia podatkovoi systemy [Institutional environment as the basis for the functioning of the tax system]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, vol. 2 (42), pp. 361–372.
2. Andriienko K., Artiukh O. (2023) Problemni aspekty suchasnoi podatkovoi systemy Ukrainy [Problematic aspects of the modern tax system of Ukraine]. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, vol. 2 (4), pp. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230204.01>
3. Drohovor Yu., Dubrovskiy V. (2015) *Instytutsiini problemy ukrainskoi podatkovoi systemy ta shliakhy yikh vyrishennia* [Institutional problems of the Ukrainian tax system and ways to solve them]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Ivanchenkov V. S. (2025) Podatkovi instrumenty v zabezpechenni strukturykh transformatsii ekonomiky [Tax instruments in ensuring structural transformations of the economy]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, vol. 200, pp. 174–178.
5. Sokolovska A. M. (2020) Kontseptualni pidkhody do rozroblennia stratehii rozvytku podatkovoi systemy Ukrainy [Conceptual approaches to developing a strategy for the development of the tax system of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, vol.10, pp. 24–46.
6. Podatkovyi kodeks Ukrainy, vid 02.12.2010 r., No2755-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (accessed January 16, 2026)
7. Natsionalna stratehiia dokhodiv Ukrainy do 2030 roku, skhv. rozp. KМУ vid 27.12.2023 r. No 1218-r, Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (accessed January 16, 2026).
8. Yaremko I. I., Plekan M. V. (2025) Teoretychni ta orhanizatsiini zasady oblikovo-analitychnoho zabezpechennia podatkovoho menedzhmentu pidpriemstva ta realizatsii yoho podatkovoi polityky [Theoretical and organizational principles of accounting and analytical support for tax management of an enterprise and the implementation of its tax policy]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk – Current issues of economic sciences*, vol. 18. Available at: <http://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/1028> (accessed January 18, 2026).
9. Stratehichniy plan Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy na 2025-2030 rr., zatv. nakazom DPS Ukrainy vid 21.02.2025 r., No150. Available at: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/79393.html> (accessed January 16, 2026).

Стаття отримана: 06.02.2026

Стаття прийнята: 25.02.2026

Стаття опублікована: 09.04.2026